

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Зіборової Ірини Володимирівни «Діяльність П. А. Кочубея (1825–1892) в контексті становлення та розвитку вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи», представлену на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності 07.00.07 – історія науки й техніки

Актуальність теми дисертаційного дослідження, її зв'язок з науковими програмами. Вивчення історії становлення і розвитку сільськогосподарської дослідної справи включає широкий спектр питань, що безпосередньо торкаються агрономії. Ці питання набувають особливої актуальності в умовах реформування аграрного сектора України, пошуку ефективних шляхів зростання його рентабельності, забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Подальший науково-організаційний супровід розвитку вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи не можливий без вивчення передового історичного досвіду, накопиченого окремими вченими. У цьому аспекті особливого значення набуває дослідження освітньої та дослідницької діяльності П. А. Кочубея, який розробив основи штучного агроландшафту зі збалансованим поєднанням ріллі, лісових і водних ресурсів, основи застосування органічних добрив у системі багатопільних сівозмін з травосіянням і плодозміною, що стало базою для закладення принципів сучасного органічного землеробства. Творче використання напрацювань ученого в сучасних умовах є безперечно одним із факторів зростання безпеки харчування населення на основі збільшення обсягів виробництва високоякісної продукції рослинництва.

Дисертаційне дослідження І. В. Зіборової виконувалося відповідно до загального напрямку наукових досліджень Інституту історії аграрної науки, освіти і техніки ННСГБ НААН і є складовою наукових тем: «Розробити науково-організаційні та концептуальні основи становлення та розвитку сільськогосподарської дослідної справи в Україні: теоретико-методологічні, історико-наукознавчі, біографічні та джерелознавчі аспекти дослідження» (номер державної реєстрації 0114U001207); «Науково-організаційні та регулятивні засади інноваційної діяльності в системі аграрної науки: теоретико-методологічні, історико-наукознавчі, архівні, біобібліографічні аспекти дослідження» (номер державної реєстрації 0116U002102).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та їх достовірність. Дисертаційне дослідження І. В. Зіборової «Діяльність П. А. Кочубея (1825–1892) в контексті становлення та розвитку вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи» є самостійним науковим дослідженням, у якому розкривається науково-організаційна, освітня, дослідницька, просвітницька діяльність П. А. Кочубея, його творчі пошуки та здобутки з розвитку сільськогосподарської дослідної справи на українських землях у період 1850–1890-х років. Для успішного розв'язання дослідницьких завдань у роботі використано комплекс методів історичного

дослідження, що відповідають принципам історизму, об'єктивності пізнання, цілісності та всебічності, системності.

Наукові положення, висновки та узагальнення, викладені в дисертації, мають важливе науково-теоретичне і практичне значення для повноцінного відтворення особливостей і тенденцій розвитку сільськогосподарської дослідної справи на українських землях.

Обґрунтованість та достовірність сформульованих у дисертаційній роботі основних положень не викликає сумнівів і заперечень. Вони переконливо підтверджуються застосуванням різноманітних методів дослідження, численними фактами, статистичними даними, їх зіставленням і ретельним аналізом, низкою посилань на джерел нормативного характеру, архівними документами, довідково-інформативними матеріалами, періодичними виданнями тощо.

Наукова новизна одержаних результатів та повнота їх викладу в опублікованих працях. Є належні підстави позитивно оцінити дисертаційне дослідження з точки зору наукової новизни його результатів. Значною мірою цьому сприяло те, що дисертантка зосередилася, передусім, на тих його аспектах, які були обійдені належною увагою попередніх дослідників або ж обтяжені стереотипами. Вперше ґрунтовно досліджено науково-дослідну, освітню та просвітницьку діяльність П. А. Кочубея. Виділено чинники й основні періоди становлення його наукового світогляду в контексті розвитку агрономічної галузі та природничих наук. Систематизовано його творчий доробок за науковими напрямками та узагальнено його теоретичний і практичний внесок у розроблення основ агролісотехнічної меліорації, акліматизації та селекції рослин, метеорології, органічного землеробства. Сформульовано авторське бачення перспектив використання напрацьованих П. А. Кочубея при створенні природоохоронних територій в Україні.

Дисертанткою доведено практичну значущість агрономічних досліджень П. А. Кочубея як підґрунтя для організації та розвитку вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи другої половини ХІХ ст. Запроваджено до наукового обігу маловідомі архівні матеріали та інші документи, що висвітлюють дослідну й організаційну діяльність П. А. Кочубея.

Результати дослідження досить повно відображені в 10 наукових працях, із яких 6 – у наукових фахових виданнях, затверджених МОН України, 1 – у виданні, включеному до міжнародної наукометричної бази, 3 – у збірниках матеріалів наукових конференцій.

Оцінка змісту дисертаційної роботи, її завершеність. Подана до захисту дисертація підпорядкована меті та основним дослідницьким завданням. Рукопис складається зі вступу, чотирьох розділів, що в свою чергу поділяються на підрозділи, висновків, додатків, списку використаних джерел. У вступі розкрито актуальність дисертаційного дослідження, зв'язок роботи з науковими темами, обґрунтовано мету та сформульовано завдання, визначено об'єкт і предмет, хронологічні межі, розкрито методологічну основу дослідження, показано наукову новизну отриманих результатів та їх практичне значення, апробацію результатів дисертації, наявність публікацій за темою дослідження та структуру роботи.

У першому розділі здійснено історіографічний аналіз наукових праць за темою дисертаційної роботи, охарактеризовано її джерельну базу та обґрунтовано

методологію наукового пошуку. Історіографія досліджуваної проблеми характеризується самостійністю та зваженістю в оцінках праць попередників. Під час аналізу історіографічних праць дисертантка застосувала хронологічний підхід, виділивши при цьому три періоди: 1) науково-популярна література кінця XIX – початку XX ст.; 2) публікації радянської доби; 3) дослідження часів незалежності України. Крім цього в кожному історіографічному періоді виділила групи за предметно-тематичним принципом. Це наукові узагальнюючі праці, що відтворюють: еволюцію сільськогосподарської дослідної справи як організації та галузі знань; становлення системи аграрної освіти; розробку окремих експериментальних напрямів, якими займався П. А. Кочубей; його громадську активність; життєвий і творчий шлях. Такий підхід дозволив простежити появу інтересу в громадських і наукових колах до постаті П. А. Кочубея. Встановлено, що початкову спробу реконструкції цілісної біографії та різнопланової діяльності П. А. Кочубея зроблено в 1893 р. В. І. Срезневським, який вперше констатував реальні приклади його творчості для потреб сільського господарства.

Як правомірно зазначає І.В.Зіборова, в науковій літературі радянської доби, внаслідок класового підходу до вітчизняної історії, П. А. Кочубей згадується в історіографічних та узагальнюючих працях лише у зв'язку з персональним членством у Петербурзькій академії наук як попередниці АН СРСР. Найбільше уваги дисертанткою відведено узагальненню історичних праць періоду незалежності України. Доведено, що перші результати дослідження експериментальної та громадської діяльності П. А. Кочубея з'явилися в процесі вивчення історії аграрної науки на сторінках спеціалізованої періодики Чернігівщини та в наукових роботах істориків Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки.

На нашу думку, джерельна база дослідження є досить репрезентативною, відповідає поставленим завданням. Складається із таких груп: архівні документи; інтелектуальна спадщина та сімейна нарративна література; опубліковані офіційні документи наукових та громадських організацій; наукові статті та науково-популярна література; засоби масової інформації.

Основний масив архівних джерел, що відтворює сімейне підприємництво та громадську діяльність П. А. Кочубея, зберігається в фондах Центрального державного історичного архіву України в м. Києві. Одним з носіїв історичної інформації про родинні агрономічні напрацювання П. А. Кочубея в сільськогосподарській сфері є фонд особового походження Васильчикових у Російському державному історичному архіві Санкт-Петербургу. Пріоритетними джерелами щодо визначення кола наукових інтересів П. А. Кочубея в різних галузях сільського господарства стали прижиттєві видання доповідей і наукових статей, опубліковані в 1854–1888 рр., а також спогади автобіографічного характеру.

Загальну основу джерельної бази для написання дисертаційного дослідження склали наукові праці та монографії, матеріали наукових статей, науково-популярна література, включно з довідковими та статистичними виданнями, розміщені у книжкових фондах Російської державної бібліотеки в Москві, відділі стародруків НБУ ім. В. І. Вернадського, Інституті книгознавства НБУ ім. В. І. Вернадського, колекційних фондах Наукової бібліотеки ім. М. Максимовича Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, фондах Національної наукової

сільськогосподарської бібліотеки НААН. Досить широка джерельна база, що зберігається в державних архівах, а також опубліковані документи сприяли розкриттю теми дисертаційного дослідження з достатньою повнотою та вичерпністю.

Авторкою обґрунтовано методологічну основу наукового пошуку, вибір принципів і підходів, використаних під час вирішення дослідницьких задач. Спрямованість теми, мета та завдання дослідження зумовили орієнтацію на органічне, системне поєднання історичних і загальнонаукових методів дослідження. Основним його методом є науково-історичний аналіз, в основу якого покладено принципи об'єктивності та цілісності наукового пізнання, багатофакторності розвитку. У цілому поєднання загальноісторичних принципів з традиційними та сучасними загальнонауковими методами допомогло уникнути суб'єктивних оцінок подій і фактів, сприяло розкриттю предмета дослідження та науковій достовірності отриманих результатів.

У другому розділі реконструйовано перебіг подій, що здійснили визначальний вплив на формування особистості та наукового світогляду П. А. Кочубея, виділено основні періоди його життєвого і творчого шляху. Досить детально обґрунтовано агрономічні здобутки П. А. Кочубея за допомогою викладення реконструкції гілок родини, що репрезентують традиційну сільськогосподарську діяльність. Визначено безпосередні причинно-наслідкові зв'язки родини Кочубеїв з участю в сільськогосподарській діяльності. Репрезентовано підґрунтя початкових знань П. А. Кочубея, застосованих у його подальших науково-дослідних розробках. Доведено, що на рішення П. А. Кочубея кваліфіковано зайнятись агрономічними дослідженнями у власному господарстві значною мірою вплинуло знайомство та тісна співпраця з видатним ученим Д. І. Менделєєвим. Цей своєрідний науковий альянс започатковано в 1856–1857 рр. на основі спільних інтересів у сфері хімії та мінералогії.

Обґрунтовано, що педагогічна діяльність П. А. Кочубея сприяла генеруванню навколо нього висококваліфікованого вченого оточення, яке вплинуло на остаточне становлення його наукових поглядів. Окрім цього, на підставі проаналізованих біографічних і генеалогічних даних з'ясовано, що на становлення його наукового світогляду та подальші творчі пошуки вплинули: природні, соціально-економічні умови та політичні реалії часу; масштаби успадкованих ґрунтів для занять сільським господарством; екстенсивний тип землеробської діяльності; кліматично-географічна зумовленість прибутковості вирощуваних урожаїв; втрата безкоштовної праці в результаті реформ у сільськогосподарській галузі; відсутність аграрних навчальних закладів у Полтавському регіоні; передчасне звільнення з військової служби через політизацію відомства; наукове оточення Михайлівської Артилерійської академії, що сприяло безперешкодному користуванню передовими напрацюваннями хімічної та сільськогосподарської галузі.

Комплексне дослідження життєвого шляху та наукових пошуків П. А. Кочубея в українській історіографії вперше забезпечило проведення періодизації життя й творчої діяльності аграрія-дослідника, що включає 4 періоди та має ознаки сезонності.

На нашу думку, найбільш змістовним і значущим є третій розділ дисертаційного дослідження, в якому виділено та розглянуто основні напрями

творчих пошуків П. А. Кочубея, а саме розроблення основ лісомеліоративних насаджень, степових агроландшафтів, запровадження спеціалізованої освіти з дослідною складовою. Показано, що в напрямі розробки ландшафтного лісорозведення за допомогою гідротехнічних меліоративних заходів, ученим обґрунтовано ефективність підготовки перезволоженої місцевості до великих деревних посадок. Під час формування лісопаркової композиції враховано і покращено природний рельєф; створено відповідний мікроклімат для адаптації й інтродукції рослин (маточники на території парку). При формуванні степових агроландшафтів проведено площинну агролісотехнічну меліорацію з насадженням дерев, кущів і лучної рослинності, що забезпечило стабільність антропогенного ландшафту сільськогосподарських угідь (гальмування ерозійних процесів природних геоструктур, поліпшення стану заболочених ділянок і водних об'єктів).

Дисертанткою досить аргументовано доведено, що на теренах України зразкова ферма П. А. Кочубея в с. Згурівка Прилуцького повіту Полтавської губернії була першим повноцінним дослідницьким осередком агрономічного спрямування. Впродовж 1872–1884 рр. вона працювала як спеціалізований науково-експериментальний центр, що реалізував інтенсивну систему землеробства, займався інтродукцією та селекцією рослин, здійснював функцію регіональної насінневої станції, визначав рентабельність сортових рослин і випробував землеробську техніку, проводив аграрно-освітню діяльність.

Не менш важливими є матеріали четвертого розділу, в якому визначено науково-практичний внесок П. А. Кочубея у створення виробничої сфери підконтрольних (власницьких) сіл, підвищення освітньо-культурного рівня населення та збереження природних екосистем. Окреслено масштаби формування виробничо-соціальних комплексів у населених пунктах родини П. А. Кочубея на основі прибутковості раціонального господарства. З'ясовано, що використання досвіду найновіших наукових установ і впровадження прогресивної системи інтенсифікації землеробства у підконтрольні господарства П. А. Кочубея переформатувало місцевий аграрний сектор у товарний ринок з урахуванням природно-географічного потенціалу краю та зайнятості населення. Оскільки розвиток сільськогосподарської ланки безпосередньо залежав від рівня її науково-освітнього забезпечення та культури населення, акумуляція вільного від комерційного ризику капіталу дала широкі можливості для створення мережі культурно-освітніх закладів.

Охарактеризовано багатofункціональну модель виробництва органічної продукції, запровадженої П. А. Кочубеєм, яка забезпечувала збалансовану динамічну рівновагу між природно-екологічною та соціально-економічною системами та в результаті об'єднала зростання аграрного виробництва, підвищення життєвого рівня з одночасним поліпшенням стану навколишнього середовища. Лісорозведення, виконане П. А. Кочубеєм у вигляді лісопарків і агроландшафтів, а також лісовідновлення природних лісових масивів зберегло властивості відновного функціонування структур сучасним заповідним територіям. Їх визначальна роль у природно-ресурсному потенціалі краю полягає в особливій цінності як середовищетоформуючих та природовідтворюючих природних комплексів з рідкісним ландшафтним і біологічним різноманіттям.

Висвітлено функціональний стан лісових насаджень, земель сільськогосподарського призначення та природних водойм нинішнього часу, збережених П. А. Кочубеєм в ході агрономічної діяльності. Показано, що створені ним агроландшафти за 120 років функціонування порушено антропогенним впливом: змінено співвідношення площ ріллі та природних угідь, лісових і водних ресурсів. З'ясовано, що масштабне розорювання земель і знищення частини лісомеліоративних композицій, насаджених П. А. Кочубеєм, призвели до поступового зниження рівня води в ріках, часткового виснаження чорноземних ґрунтів, а також втрати видового багатства Згурівського лісопарку.

Таким чином, викладений матеріал, сформульовані І. В. Зібороною висновки дали змогу аргументовано сформулювати основне наукове положення дисертаційного дослідження, що завдяки поєднанню науково-організаційної та навчально-дослідної діяльності П. А. Кочубея, його напрацювання склали вагомий внесок у розвиток вітчизняного сільського господарства та створення природоохоронних територій.

Зауваження та дискусійні положення. В цілому позитивно оцінюючи дисертаційну роботу І. В. Зібороною, її актуальність, наукову новизну та практичне значення отриманих результатів, вибір методологічних підходів, історіографічної та джерельної бази, варто зазначити, що воно містить деякі дискусійні положення та зауваження рекомендаційного характеру, а саме:

По перше, хронологічні межі дослідження, зазначені в темі, його предметі та об'єкті, є неузгодженими. Так, метою дослідження є цілісний історичний аналіз науково-організаційної та освітньої діяльності П. А. Кочубея в контексті становлення і розвитку сільськогосподарської дослідної справи в 1820–1890-х роках, в об'єкті і предметі дослідження – це друга половина ХІХ ст. Окрім того, сама структура дисертаційного дослідження виходить за рамки теми та його хронологічних меж. Це, зокрема стосується підрозділів 2.1, 2.2, 4.1, 4.2. На наш погляд, варто було б обрати більш оптимальну структуру дисертаційного дослідження, сконцентрувавши увагу саме на творчих пошуках П. А. Кочубея у галузі сільськогосподарської дослідної справи.

По-друге, в підрозділі 1.2. «Характеристика джерельної бази дослідження» доцільно було б не лише назвати та проаналізувати документи Державних архівів України та Росії, а й вказати на кількість опрацьованих архівних документів, які вводяться авторкою у науковий обіг вперше, що значно посилює наукову новизну дисертаційного дослідження.

По-третє, на с. 75 дисертаційного дослідження зазначено, що в кінці 1853 р. П. А. Кочубей побував у багатьох престижних хімічних лабораторіях Німеччини та Бельгії, особливо плідним було його стажування у Ю. Лібіха – одного з засновників біо- та агрохімії, винахідника перших штучних добрив. Було б варто зазначити, які саме закордонні технології та методики в галузі агрономії були ним вивчені та запроваджені у власних помістях.

По-четверте, не завадило б надати більше інформації щодо зарубіжних і вітчизняних учених, яких П. А. Кочубей вважав своїми вчителями саме в аграрній галузі. Хто, окрім Д.І. Менделєєва, здійснив вирішальний вплив на формування його творчих пошуків у галузях агролісотехнічної меліорації, акліматизації та селекції

рослин, метеорології, органічного землеробства? Окрема інформація щодо того, які фундаментальні праці він читав, чиї ідеї розвивав, могла би ще більше конкретизувати викладений матеріал у дисертації.

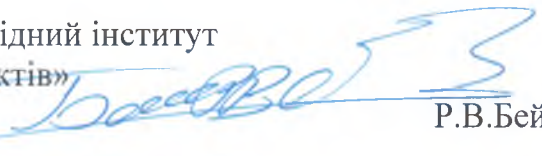
По п'яте, на стор. 47 дисертації зазначено, що перебуваючи на керівних посадах Імператорського російського технічного товариства, однією з домінант П. А. Кочубея була проблема механізації аграрних робіт. На нашу думку, було б варто зупинитися більш детально на аналізі цього важливого напрямку сільськогосподарської дослідної справи. Було б цікаво дізнатися, чи в помістях П.А.Кочубея застосовували лише зарубіжну землеробську техніку, чи були також удосконалені конструкції вітчизняного виробництва. Яка була продуктивність праці при використанні механізованих робіт?

По-шосте, на с. 154 дисертації зазначено, що найбільш популярною у поміщицьких господарствах була голландська порода, що є цілком правильним, а при Згурівській фермі П. А. Кочубея Полтавської губернії на трьох племінних заводах займались схрещуванням місцевої породи з шароле. Варто було б пояснити, що змусило його розвивати м'ясний напрям скотарства, який був не традиційний для цього регіону, оскільки передбачалося використання спеціальної технології випасання худоби на природних і штучних пасовищах, що було не легко при інтенсивному типі землеробства.

Загальний висновок про дисертаційну роботу, її відповідність встановленим вимогам ДАК Міністерства освіти і науки України. Дисертація І. В. Зіборової є самостійним, цілісним і завершеним науковим дослідженням, яке виконане на належному науково-теоретичному рівні. Одержані в роботі науково обґрунтовані результати в сукупності забезпечують вирішення наукового завдання – комплексного висвітлення науково-організаційної та освітньої діяльності П. А. Кочубея в контексті становлення і розвитку сільськогосподарської дослідної справи в 20–90-х роках XIX ст.

За змістовим наповненням, структурою, новизною, важливістю і глибиною наукових розробок дисертаційна робота Зіорової Ірини Володимирівни «Діяльність П. А. Кочубея (1825–1892) в контексті становлення та розвитку вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи» відповідає вимогам пп. 9, 11, 13 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, паспорту спеціальності – історія науки й техніки, а її авторка заслуговує присудження наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності 07.00.07. – історія науки й техніки.

Директор ДНУ «Український науково-дослідний інститут
спирту і біотехнології продовольчих продуктів»
доктор історичних наук, старш. наук. сп.

Р.В.Бей

Зіборова Ірина Володимирівна
Бей Роман
Володимирівна
Зіборова Ірина
Володимирівна
Бей Роман
Володимирівна

